

njemačkoj kulturi sjećanja, u odnosu na druge genocide i nasilja u njemačkoj povijesti, osobito kada se radi o kolonijalnom razdoblju. Primjerice, otvorilo se pitanje genocida nad narodima Herero i Nama u današnjoj Namibiji (1904–1908). Ta tema ima svoju političku dimenziju (pitanje reparacija) ali i znanstvenu, jer istraživači nastoje pokazati kontinuitete obrazaca od Herera do Holokausta koji dovode do genocida. Njemački odnos prema prošlosti posljednjih je nekoliko godina bio i predmetom intenzivnih debata među povjesničarima i drugim znanstvenicima iz društvenih i humanističkih znanosti koja je nazvana *Historikerstreit 2.0* („sukob povjesničara“ o prirodi nacizma, pri čemu 2.0 referira na prvi takav sukob iz druge polovice 1980-ih godina).

Komunikacija između teksta i čitatelja je uvijek dvosmjerna: čitatelj u proces čitanja unosi svoja znanja i iskustva, vidi ponekad i ono što autor nije namjeravao. Čitajući Hundovu knjigu, prisjećala sam se rasističkih stereotipa u vlastitom okruženju – svakodnevnih motiva i tropa kojima smo okruženi: Bosanci su u vicevima o Muji i Hasi nerijetko glupi i zaostali; Romi su kolektivno označeni kao devijantni nasilnici, neradnici i korisnici socijalne pomoći; frazom „ne budi Židov“ po-

ručuje se drugoj osobi da ne bude škrta; nogometaši tamne kože na stadionima se dehumaniziraju hukanjem, migranti prebijaju na granicama, a žene označuju kao „drugotne“. Čak je i u socijalističkoj Jugoslaviji postojala hijerarhija naroda po njihovoj vrijednosti, radišnosti, obrazovanosti, kao i socijalna distanca u smislu sklapanja braka. Udžbenici tzv. nacionalnih ili identitetskih predmeta (povijesti/historije/istorije, materinjeg jezika, geografije) neiscrpno su vrelo stereotipa i predrasuda koji istovremeno služe kao sredstvo homogenizacije i identifikacije, ali i distanciranja i razgraničenja prema onima koji su u etničkom, vjerskom, kulturnom i političkom pogledu označeni kao „drugi“. Autori tih udžbenika su u pravilu doktori humanističkih znanosti i nastavnici s visokoškolskom diplomom pa se tako ponavlja obrazac u kojemu ovakve identitetske slike primarno tvore visokoobrazovani pripadnici znanstvene i kulturne elite, dakle *mainstream* koji normalizira ekstreme. Stoga je i knjiga Wulfa Hunda, koja govori o povijesti rasizma u Njemačkoj, dobra prilika da se mi (p)ogledamo u njenom ogledalu i razmislimo o svojim „zavičajnim“ rasizmima.

Snježana KOREN

Зоран Милутиновић, *Преболевање Европе. Конструкција Европе у српској култури*. Београд: Геопоетика издаваштво, 2023, 316.

На који начин су конструисане слике „Европе“ у делима истакнутих српских књижевника и интелектуалаца прве половине двадесетог века? Да ли су те њихове конструкције Европе, грађене у периоду између два светска рата, одговарале стварној Европи? Како су такве конструкције утицале на формирање њихових сопствених иден-

титета наспрам Европе? Ово су кључна питања на која аутор ове монографије, оригинално публиковане на енглеском језику 2011. године под насловом *Getting Over Europe: the Construction of Europe in Serbian Culture* у издању холандске куће *Rodopi*, настоји да пружи одговоре. Књига је преведена на српски језик (превод Марије Лазовић) и 2023.

године објављена у издању Геопоетике из Београда, као део едиције „Европска мисао“.

Зоран Милутиновић је професор јужнословенске књижевности и модерне књижевне теорије на Универзитетском колеџу Лондон (UCL). Члан је европске академије наука *Academia Europea* у Лондону и коуредник серије књига под насловом *Balkan Studies Library*, чији је издавач Brill. Поред тога, предавао је на Универзитету у Београду и био гостујући професор на факултетима у Немачкој и САД. Аутор је шест књига, од којих две представљају полемике на тему дела Иве Андрића и његовог књижевног третмана босанских муслимана (*Битка за прошлост. Иво Андрић и бошњачки национализам*, Београд: Геопоетика, 2018. и *Фантом у библиотеци/Phantom in the Library. Постоји ли српски националистички дискурс о Иви Андрићу*, Београд: Геопоетика, 2023.).

Основни циљ којем аутор ове монографије тежи јесте да представи и анализира процес обликовања различитих конструкција о Европи у изабраним радовима водећих српских писаца и интелектуалаца прве половине 20. века. Истовремено, настоји и да истражи начине и стратегије на основу којих су у раздобљу између два светска рата профилисане слике Европе, путем критичке анализе дискурса у путописима, романима, есејима, теоријским списима и другим формама изражавања.

Књига се састоји из увода, седам поглавља и епилога. Аутор се у првом поглављу бави анализом перцепција Европе из перспективе Исидоре Секулић и Јована Скерлића. Милутиновић износи тезу да је у радовима ове две личности Европа била конструисана као складиште вредности неоп-

ходних за усвојити у процесу модернизације, али и као незаменљиви канон интелектуалних и уметничких достигнућа. Другим речима, имплементирање Европе као својеврсног политичког, социјалног и културног модела који треба следити представљало је нужан корак ка пуној интеграцији Србије у свет модерности и материјалног напретка, што би је учинило делом европске културне традиције. Међутим, како истиче аутор, њихова конструкција Европе није била једнолична; истовремено, носила је са собом и димензију политичког и економског империјализма, корумпиране штампе и хипокризије „цивилизујућег“ дискурса. Ово је, заправо, показивало да је Европа, поред тога што је профилисана као узор, у дискурсима Јована Скерлића и Исидоре Секулић била подвргнута и критици.

Тема другог поглавља јесте анализа конструкција о Европи насталих у делима научника, писаца и филозофа експресиониста, а које су се, под утиском разарања Првог светског рата и страха које је човечанство зарад њега претрпело, значајно разликовале од имагинација Секулићеве и Скерлића. Пажљиво пратећи дискурсе у радовима неколицине представника српске интелектуалне елите, међу којима посебно треба истаћи Јована Цвијића, Милоша Ђурића, Владимира Раујића, Милоша Црњанског и Владимира Дворниковића, аутор износи став да су наведене личности Европу, поистовећујући је са Западом, приказивале као морално посрнулу цивилизацију у опадању. Штвише, неки међу њима заговарали су и тезу да је будућност оличена у Словенима и аутентичној словенској култури који треба да поведу мисију спасавања и моралног преображаја континента. Даље, изра-

жавајући залагање за културну синтезу Европе и Оријента, претпостављали су да ће управо позиција Срба, као словенског народа и посредника између Запада и Истока, бити од виталне важности за поновну, духовну ренесансу „заблуделе” европске цивилизације.

Треће поглавље обрађује питање постојања тезе о господи, креиране у наративима англофила и франкофила у Србији, укључујући Богдана Поповића, Слободана Јовановића, Милана Кашанина и Јована Дучића. Наиме, ови интелектуалци поистовећивали су Европу са феноменом господства, које је за њих симболизовало вештину контролисања осећања, префињеност и самодисциплину. Притом су Србима, сматра Милутиновић, промовисали управо такав културни образац као модел вредан опонашања, како би на тај начин као народ развијали манире центлменске пристојности и самодисциплине а, с друге стране, превазишли национални ментални склоп који се огледао у недостатку самоконтроле.

У четвртој поглављу аутор настоји да представи какве су се слике Европе конструисале у текстовима духовних визионара и пророка, Николаја Велимировића и Димитрија Митриновића. Тако је Велимировић, којег Милутиновић назива антимодернистом и антисемитом, у својим списима конструисао слику дехристијанизоване Европе која се удаљила од свог центра цивилизације – хришћанства. Управо је одбацивање Бога био круцијални разлог свеопште кризе која ју је погађала након завршетка Великог рата. Из перспективе Велимировића, једина шанса за духовни препород Европе и превазилажење кризе лежала је у поновном повратку хришћанској вери, односно рехристијанизацији. Како примећује

аутор ове монографије, још један визионар, Димитрије Митриновић, полазио је од премисе да се Европа у међуратном периоду константно суочавала са бројним нестабилностима. Међутим, за разлику од Велимировића, који је пропагирао потпуни раскид са атеистичком и ничеанском Европом, Митриновић је конструисао један другачији дискурс. Заговарајући идеју о стварању европске федерације, управо је у Европи и њеној култури видео покретачку снагу која је требало да пружи кључни допринос духовном преображају читавог човечанства.

Наредно, пето поглавље, доноси истраживање о конструисању слике Европе у путопису *Африка* Растка Петровића. Наиме, аутор износи тезу о изразито европоцентричном дискурсу који се може уочити у записима из пера овог светског путника. Рефлексије Растка Петровића о путу и доживљајима на афричком континенту могу се, према мишљењу Милутиновића, окарактерисати чак и као расистичке и пуне стереотипа и предрасуда према оним народима који нису „Европејци”. Из угла гледишта путописца, он сам је, у поређењу са Африканцима, симболизовао управо „европејство”. Међутим, аутор у овом поглављу чини критички осврт и на промену Петровићевог дискурса, који се из европоцентричног трансформише у аутобалканистички, у моменту када се на свом пропутовању сусретне са припадником западноевропског племства.

Последња два поглавља, која чине заокружену целину, посвећена су анализи дискурса о Европи у опусу Иве Андрића, и то у романима *На Дрини ћуприја* и *Травничка хроника*. Темељно разматрајући пишчеве наративе, Милутиновић износи закључак

да су у споменутом Андрићевим делима присутне разнолике слике Европе. С једне стране, Европа се идентификује са процесима модернизације и технолошког прогреса, што је на страницама романа *На Дрини ћуприја* представљено на примеру воза и железнице. Но, она је истовремено приказана и као прикривена империјалистичка сила која, под окриљем технолошке модернизације, у ствари настоји да спроведе искључиво властите интересе. Дело *Травничка хроника* нуди неколико различитих, чак дијаметрално супротних, конструкција Европе. Тако је Европа представљена као добронамерна, просвећена и напредна, која својим тековинама жели да унапреди друштва Балкана, али и као хегемонистичка, отелотворена у конзулима, интересима и профиту. Управо је у овом роману, сматра аутор, Андрић напакон деконструисао дихотомију Запада и Истока, утврдивши постојање неколико потпуно опозитних слика Европе.

Епилог ове монографије својеврсна је врста ауторовог закључка. Наиме, Милутиновић доноси суд да су српски писци и интелектуалци, у раздобљу између два светска рата, у својим текстовима произвели низ разнород-

них, контрадикторних и амбивалентних конструкција Европе. Како констатије аутор, из тако широког дијапазона слика о Европи проиходи закључак да је она заправо непрекидно била многострани и апстрактни ентитет, односно увек „неко други” и „другде”. Стога, неопходно је подвући да Европа егзистира само у оквиру различитих дискурса.

Значај ове књиге је у томе што представља заокружену и складну целину о процесима конструисања, изражавања и преношења репрезентација Европе путем дискурса еминентних јавних личности, представника српске интелектуалне елите током прве половине 20. века. Поред тога, темељна студија Зорана Милутиновића исцрпан је преглед комплексних наратива о Европи у српској култури, те чини вредан научноистраживачки допринос на пољима европских студија, имагологије, источноевропских студија и културологије. Многобројне расправе о Европи, подстакнуте савременим геополитичким превирањима, указују да тема монографије није изгубила на актуелности све до данашњих дана.

Милош ТИРНАНИЋ

Радина Вучетић, *Невидљиви непријатељ: Вариола вера 1972.* Београд: Службени гласник, 2022, 298.

Историја епидемија и пандемија никада није везана само за специфичну природу болести, већ је увек и историја људског одговора на њихову појаву и последица које укључују друштвене, политичке и социо-економске околности. Током дискусија о пандемији коју је марта 2020. прогласила Светска здравствена организација (СЗО),

честе су ретроспекције епидемије великих богиња (lat. *variola vera*) из 1972. године како би се правила поређења у одговору државних система на појаву болести. Оно о чему је мање било речи је реакција шире околине на ситуацију, имајући у виду специфичне околности у којима се СФРЈ налазила у тренутку проглашења епидемије. Овог